

КОРЗО У ПРИШТИНИ У ПЕРИОДУ 1930–1999.

Апстракт: Тема рада је корзо у Приштини, тачније његова културна и социјална димензија у периоду када је представљао најпопуларније шеталиште града. Идеја за одабрану тему произашла је превасходно из личног интересовања за друштвени живот Приштине, кроз перспективу корзоа као његовог епигентра, самим тим и као специфичног културног простора чији је социјални оквир мењао своје спаијалне форме, обресе и границе, и који је, након успостављања међународне управе на постратном подручју 1999. године, изгубио на пређашњем културном богатству и разноликости. Циљ рада је дефинисање улоге корзоа у градском животу Приштине, као и праћење промена просторног понашања које је укључивао. Комплетна анализа се односи на период од 1930. до 1999. године, са паузом између 1941. и 1945. године у периоду Другог светског рата. Трансформације су праћене обављањем истраживања, тачније интервјуа и анкета са некадашњим житељима Приштине, спроведеног 2010. године, за потребе израде дипломског рада на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Кључне речи: Приштина, корзо, друштвене поделе, просторно понашање.

1. Увод

За потребе писања дипломског рада, 2010. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, реализовано је истраживање о приштинском корзоу. Оно је

* cokomaja@yahoo.com

укључивало обављање интервјуа са педесет саговорника, затим спровођење анкета са петнаест информатора и допунске разговоре, путем телефона, са још три казивача у старијој животној доби, са којима није могао бити остварен контакт на другачији начин. Од тога тридесет девет особа је било женског пола, а двадесет девет мушког пола. Укључени су саговорници различите животне доби, како би се добио репрезентативнији истраживачки узорак о просторним и социјалним променама у назначеном временском трајању. О Приштини у периоду пре Другог светског рата говорила су лица рођена двадесетих година XX века. Она су, уз саговорнике рођене почетком тридесетих година, казивала и о послератној институцији корзоа. О корзоу у периоду до његове претпоследње фазе, осамдесетих година XX века, казивале су наведене генерацијске скупине, уз лица рођена, четрдесетих, педесетих и на самом почетку шездесетих година. О осамдесетим годинама XX века сведочила су лица већином рођена седамдесетих година, али и раније. Деведесете године XX века биле су предмет сећања саговорника рођених крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година.

Њихови одговори на питања структурирана према ранијим антрополошким истраживањима о корзоу служили су као основне смернице реконструкције урбаног живота у Приштини (Vučinić Nešković–Antonijević 1999; Miloradović 2001). Питања су обухватала навођење свих карактеристика корзоа, његовог просторног потеза, места и времена социјализације на корзоу, његових стајних тачака, одевања и свих специфичности овог аспекта урбаног живота у Приштини. На тај начин спроведена је анализа *просторног понашања*, које према одређењу Весне Вучинић Нешковић, „подразумева само специфичне облике јавног понашања људи, и то такве који подразумевају савлађивање (прелажење) одређене раздаљине, односно кретање кроз град” (Вучинић Нешковић 1999: 17).

На основу ових интервјуа, као и доступних литерарних извора, у наредним поглављима, према хронолошком следу, изложен је развој приштинског корзоа, његових улога и друштвених функција. У истраживаном контексту, корзо је третиран као изузетно важан друштвено обликовани простор који, како запажа Љиљана Гавриловић, омогућава „социјализацију младих” и обавља „функцију каналисања генерацијског сукоба” (Гавриловић 1984: 37). За његов изглед сматра се да је у уској корелацији са структуром и развијеношћу града, као и са културним вредностима мештана (Гавриловић 1984: 35). Према дефиницији Весне Вучинић Нешковић корзо, сматран *простором*

догађања, то јест временски и спацијално уоквирених колективних активности, посматра се као „двојна категорија”:

Под корзом се подразумева градски простор у коме се на нивоу града врши социјална интеракција, и то: пасивно, с раздаљине, и активно, блиским контактима. Истовремено, корзо означава и саму социјалну интеракцију која се том приликом одвија у строго дефинисаном јавном простору града (Вучинић Нешковић 1999: 195–196).

Инспирација за овај рад настала је делом као мој лични дуг Приштини, граду у којем сам одрасла, имајући прилике да осетим сву његову специфичност и културну разноликост. Две деценије након одласка из Приштине и потпуног нестајања једног дела њеног културног и друштвеног бића, овај рад може да послужи као разгледница из прошлости, омаж корзоу који је спајао и раздвајао становнике града, и чија су траса и функција биле усидрене у локалне догађаје.

2. Корзо пре Другог светског рата

У Приштини још све спава. Капци на дућанима су спуштени и дебелим катанцима закопчани за ћепенке. По где и год само кафеџија већ отворио капак на своме малом дућанчићу, окићеном џезвицама разне величине, изнео на сокак мангал пун угља па га, још сањив распаљује машући метлом. Тамо даље, пред ханом, успремају се путничка кола; кочијаш везује канапом на дизгинима нешто што се синоћ прекинуло, а прљаво ханско момче доноси пуне кове и пљуска ћошкове на колима да спере благо, што су га кола јуче понела с пута. Пси, оне гомиле сокачких паса са оријента, који кад настану хладне ноћи, спавају прибијени један уз другог на калдрми, већ су почели да се разматавају из тих својих клупчади и да се протежу очекујући, са оправданом нестрпљивошћу, да се отворе касапнице [...] Још мало па да изађем из вароши а из другог неког сокака, зачу се тандрк, ваљда путничких кола преко до зла Бога рђаве приштевске калдрме, а иза једног сена на крају вароши, разлеже се снажан глас једнога петла, коме не одговорише они из махале, јер су рачунали да су своје свршили, пошто дан већ поче увелико да осваја. На воденици (млину), на самом крају Приштине, већ покуљаше први црни млазеви дима из високога димњака, и пишталица поче као змија да сикће, те наши коњи начуљише уши. На високој

приштевској сахат–кули изби три пута славим звоном – то је још четврт до пет (Нушић 2005: 8–9).

Наведени опис Бранислава Нушића осликава стару приштинску чаршију, у склопу које се и налазио корзо у периоду пре Другог светског рата. Записе о изгледу корзоа у овом периоду оставила је и Радмила Тодић Вулићевић, у књизи *Приштина, Пришtevци и време* (1999). Информације за издвојени временски оквир, сажете у наредном пасусу, добијене су испитивањем осам саговорника, рођених између 1920. и 1928. године (види табелу 1).

Редни бр.	Пол	Година рођења	Место рођења	Националност	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	Ж	1920.	Косовска Митровица	Српска	Православље	Школски надзорник	с.с.с.	Службеник	Пензионер
2	Ж	1922.	Приштина	Српска	Православље	Кројач	с.с.с.	Домаћица	Незапослен
3	Ж	1925.	Приштина	Српска	Православље	Трговац	с.с.с.	Васпитач	Пензионер
4	М	1925.	Лебане	Српска	/	Земљорадник	в.с.с.	Полицијски службеник	Пензионер
5	Ж	1925.	Приштина	Српска	Православље	Земљорадник	н.с.с.	Домаћица	Незапослен
6	Ж	1925.	Приштина	Српска	Православље	Службеник	в.с.с.	Наставник	Пензионер
7	М	1926.	Приштина	Српска	/	Кројач	в.с.с.	Дипл. инж.	Пензионер
8	М	1928.	Приштина	Српска	Православље	Чинovníк	в.с.с.	Правник	Пензионер

табела 1: подаци о саговорницима

Према доступним описима, корзо се тада распростирао од угла Косовске и Улице краља Александра све до Улице краља Петра, одакле је почињало насеље Диван–Јол. У том периоду није постојао активан саобраћај у граду, а једино превозно средство била су запрежна кола или фијакер. Дуж Косовске улице налазиле су се, углавном, занатлијске радње и механе, а сама улица се наслањала на стару чаршију, сачињену од лавиринта уских споредних улица. У то време, уз централни корзо као место окупљања одраслих, постојао је и „Ђачко корзо” или „Ђафте корзо”, чија је почетна тачка била на углу Косовске улице и Улице краља Александра, којом се протезао. Наведена траса била је посебно резервисана за тадашње гимназијалце. Овом линијом подједнако су шетали дечаци и девојчице, најчешће у групама по троје до четворо, а корзирали се скоро сваког дана у периоду од седамнаест до двадесет часова лети, док се зими одлазило кући раније.

Млади шетачи су правили кругове од хотела „Национал” па све до краја улице. Старији шетачи се сећају да су ђаци били обавезни да носе

качкете плаве боје са бројем разреда на њему. С обзиром на то да им је излазак био ограничен до двадесет часова, „Ђачким корзоом” су шетали и дежурни учитељи, како се неки ђак не би случајно „задржао”. Корзо је ђацима тада био једини вид забаве, с обзиром на то да им је биоскоп у почетку био забрањен, а некада би могли свратити и до локалне посластичарнице. За разлику од ђачког, централни корзо био је место окупљања неожењених или старијих особа, у узрасту од двадесет до шездесет година.

На корзоу у Косовској улици зими се шетало од шест до девет увече, а у летњем периоду и сат дуже, иако су се старији мушкарци могли накнадно задржати и дуже у некој од кафана. Саговорници не издвајају посебне стајне тачке, осим задржавања на почетку улице. У почетном периоду формирања корзоа, етничка структура града се није ни на који начин одражавала на организацију корзоа¹. За потребе корзоа сви су се у то време дотеривали, у складу са својим скромним могућностима. Косовска улица је била поплочана каменом, са узаним тротоарима дуж пута. Групе шетача кретале су се кружно у смеру казаљке на сату, увек десном страном улице. Тротоари су углавном служили за застајкивање, или за краћи предах. У хотелу „Национал” друштвени живот се одвијао интензивно. Организовани су балови, забаве, еснафске славе, гостовали су варијетеи, путујућа позоришта и артисти (Тодић Вулићевић 1999: 42). За разлику од мушкараца, жене су излазиле на корзо најчешће до удаје и тада би обично шетале у пратњи неког мушког, старијег члана породице (најчешће брата), док би након удаје убрзо и престајале са шетњама. Као најчешћи разлог свог изостанка испитанице су наводиле кућне послове, посвећеност породичним обавезама и деци. За разлику од мушкараца, жене на корзоу нису имале своје пунктове, нити су улазиле у кафане.

Приштински корзо у овој форми опстаје до Другог светског рата, када се услед непријатељске окупације локална демографска структура променила, будући да је дошло до значајног исељавања српског становништва са подручја данашњег Косова и Метохије (Николић, Цветковић 2014: 29).

¹ Према пресеку националне структуре „косовскометохијског становништва” који износи Димитрије Богдановић за 1939. годину, од укупног броја мештана, тачније њих 646.017: „на словенски елеменат долази 162.896 (25,2%)”, док несловенски сегмент популације укључује 422.827 (65,6%) лица албанске, турске или ромске припадности, а „српске и друге насељенике” чини бројка од „још свега 59.294 (9,2%)” лица (Богдановић 2006: 298).

3. Корзо након Другог светског рата: време урбанизације

Након стабилизације региона и нормализације ситуације по завршетку Другог светског рата, корзо је поново заживео, и тада је био везан само за зону Косовске улице. Подаци у вези са послератним изгледом и начином функционисања приштинског корзоа добијени су од десет саговорника (види табелу 2).

Редни број	Пол	Година рођења	Место рођења	Националност	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	Ж	1920.	Косовска Митровица	Српска	Православље	Школски надзорник	с.с.с.	Службеник	Пензионер
2	Ж	1922.	Приштина	Српска	Православље	Кројач	с.с.с.	Домаћица	Незапослен
3	Ж	1925.	Приштина	Српска	Православље	Трговац	с.с.с.	Васпитач	Пензионер
4	М	1925.	Лебане	Српска	/	Земљорадник	в.с.с.	Полицијски службеник	Пензионер
5	Ж	1925.	Приштина	Српска	Православље	Земљорадник	н.с.с.	Домаћица	Незапослен
6	Ж	1925.	Приштина	Српска	Православље	Службеник	в.с.с.	Наставник	Пензионер
7	М	1926.	Приштина	Српска	/	Кројач	в.с.с.	Дипл. инж.	Пензионер
8	Ж	1930.	Гњилане	Српска	Православље	Земљорадник	с.с.с.	Наставник	Пензионер
9	М	1928.	Приштина	Српска	Православље	Чинovníк	в.с.с.	Правник	Пензионер
10	Ж	1931.	Приштина	Српска	Православље	Занатлија	в.с.с.	Текстилни лаборант	Пензионер

Табела 2: подаци о саговорницима

Према речима једног од саговорника, корзо је поново заживео у пролеће 1945. године. У том периоду, на корзоу је измењена и етничка слика – међу шетачима преовлађују Срби, док се у мањој мери Турци, Албанци и Роми укључују у свакодневни живот града. Са друге стране, Јевреји, којих је некада било у Приштини, практично су протерани у потпуности за време Другог светског рата (Borchardt 2022).

Након Другог светског рата Приштина добија велики значај, не само као политичко-управни центар Покрајине него и као његово главно привредно средиште (Sadiki, Мако 2019: 100). Услед урбанизације, која није сачувала претходне културне карактеристике града Приштине (Стојков 1996: 44), долази и до трансформације најтипичнијег дела *Старе чаршије*². Почетком педесетих година XX века израђен је нови

² *Стара чаршија* (Sadiki, Мако 2019: 99), била је позната као *Покривена чаршија*, зато што су кривудавае улицице биле покривене кровом од шиндри да би се изложена роба на тзв. ћепенцима штитила од сунца, да не би бледела, јер се у *Покривеној чаршији* продавала само мануфактурна роба.

генерални урбани план Приштине, намењен за град од оквирно 50.000 становника (Pavlović 1965: b.s.), усвојен 1953. године, како описују Арбер Садике и Владимир Мако:

По први пут, план је дефинисао главне функционалне зоне као што су: индивидуална градња, комбинована градња, линијска градња, блок градња, болнички центар итд., које нису биле дефинисане пре Плана. Осим наведеног, План је укључивао изградњу нове саобраћајнице са два тротоара са обе стране, у смеру југ–север, поред које су планиране главне јавне и друштвене зграде као што су: културни центар, позориште, летња позорница, зграда штампе, војни дом, технички дом, као и вишестамбени блокови. Већина наведених зграда дуж ове линије касније је реализована, иако не на тачно планираним локацијама, јер је у наредним годинама план детаљније разрађен различитим потплановима, који су редефинисали позиције неколико главних јавних зграда (Sadiki, Мако 2019: 100).

У циљу подизања нових јавних зграда, урбанистичким планом порушена је Стара чаршија и насеље Диван–Јол. Од старе градске чаршије остала је неизмењена још само Косовска улица, која од реке Велуше води ка северу на новорегулисану главну улицу. Приштина тада, као обласно средиште, регулацијом и подизањем нових великих и лепих зграда, нагло мења свој изглед (Sadiki, Мако 2019: 103), али још увек задржава обресе турско–источњачког града, чему на првом месту доприносе многобројне џамије. Такође, у том изгледу града суделују сви његови делови изван регулисаних улица, са кривудавим путевима, неједнаке ширине, на којима су кућне ограде, или саме куће, несиметрично постављене према улици (неке повучене, а неке истурене). Кућне ограде према улици биле су од високих зидова од ћерпича, док су куће на уличној линији често наличјем биле окренуте према улици. Уместо тих старих кућа, подижу се раднички станови од чврстог материјала.

За разлику од предратног корзоа, више се не помиње „Ђачко корзо”, већ су и млађи учесници (у највећој мери гимназијалци) и они старији, равноправно, макар просторно, учествовали у животу корзоа. Разликовало се време изласка млађих и старијих учесника. Млађи учесници су обично излазили од шест до осам увече, док су одрасли излазили између седам и девет, иако би некада остајали и дуже. Корзо се кретао од Народног позоришта у Улици маршала Тита, па Косовском улицом, до раскрснице са улицом Југословенске народне армије и назад, а траса његове стазе је и даље ишла средином улице, јер су тротоари били прилично узани. У овом периоду такође јавља се и више пунктова за стајање; уз застајне тачке на раскрсници Косовске улице и Улице

Југословенске народне армије, шетачи су се заустављали поред Народног позоришта, хотела „Национал”, као и кафане власника Арсе Кољбарута, у Косовској улици, где су се сакупљали искључиво мушкарци зрелије доби. Била је то најпопуларнија кафана.

Почетком педесетих година прошлог века, корзо се још увек налазио у бившој Косовској улици, којој је накнадно додељен нов назив – Улица 20. октобра. Подаци о овом периоду добијени су од десет саговорника (види табелу 3).

Редни број	Пол	Година рођења	Место рођења	Националност	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	Ж	1931.	Приштина	Српска	Православље	Трговац	н.с.с.	Домаћица	Пензионер
2	Ж	1941.	Приштина	Српска	/	Занатлија	в.с.с.	Професор	Пензионер
3	Ж	1932.	Приштина	Српска	/	Поштански службеник	в.с.с.	Службеник	Пензионер
4	М	1928.	Приштина	Српска	Православље	Чиновник	в.с.с.	Правник	Пензионер
5	Ж	1931.	Приштина	Српска	Православље	Занатлија	в.с.с.	Текстилни елаборант	Пензионер
6	М	1938.	Приштина	Српска	Православље	Земљорадник	с.с.с.	Службеник	Пензионер
7	М	1940.	Косовска Митровица	Српска	Православље	Трговац	н.с.с.	Трговац	Пензионер
8	М	1936.	Приштина	Српска	Православље	Занатлија	с.с.с.	Полицијски службеник	Пензионер
9	Ж	1937.	Приштина	Српска	Православље	Кројач	в.с.с.	Професор	Пензионер
10	Ж	1943.	Куршумлија	Српска	Православље	Занатлија	с.с.с.	Службеник	Пензионер

Табела 3: подаци о савременицима

У том периоду корзо је и даље имао своју стару форму и трасу. До промене локације или измештања корзоа дошло је услед ширења града, јер се тиме и центар града полако премештао, а Улица маршала Тита, тада поплочана каменим коцкама, полако је постала главна градска улица. Није било аутомобила на улици, без обзира на то што су тада ретки и имућнији Приштинци поседовали возила у приватном власништву, а и даље су као превозно средство коришћене запреге и кочије.

Корзо је на новој траси почињао од почетка Улице маршала Тита на северу и пружао се до продавнице „Вартекс”, око двеста метара од Народног позоришта ка југу. На корзоу је било заступљено више старосних структура шетача, почевши од средњошколаца који су излазили са навршених четрнаест, петнаест година, па до најстаријих грађана Приштине. Оно што разликује корзо у овом периоду у односу на претходни, јесте питање полне структуре, барем када је у питању

омладина, будући да су се могле видети мање скупине дечака и девојчица, најчешће другара из разреда, који су ту проводили слободно време и дружили се након школе.

Омладина је најчешће корзирала између осамнаест и деветнаест часова, или нешто касније, како лети, тако и зими. Ђаци на корзоу су били униформисани, носили су плаве униформе, док су се једино ђаци учитељске школе разликовали по црним униформама. За разлику од Срба, код којих је полна структура шетача била мешовита, код Албанаца то није био случај, већ је на корзо излазио само мушки део популације, и то од средњошколског узраста до најстаријих. На делу корзоа којим су се шетали Албанци налазили су се хотел „Национал”, чији је послератни назив гласио „Нова Југославија”³, и Народно позориште, између којих се протезала река Велуша, пресецајући Улицу маршала Тита, па самим тим и трасу корзоа, преко које се пружао дрвени мост.

Са супротне стране, почевши од северног дела, где су шетали Срби заједно са осталим мањинским групама, налазиле су се златара и књижара, а затим је ту било скретање за Улицу 20. октобра, где се налазио мали фризерски салон, дрвени мост преко реке Велуше, пекара, и текстилне радње „Први Мај” и „Вартекс”⁴. Дуж корзоа пружали су се дрвореди липа, који се наводе као могући пунктови за стајање, и то најчешће у случају млађих шетача. Старије особе поред шетње корзоом одлазиле су у оближње кафане. Девојке су, по неком неписаном правилу, и даље излазиле на корзо до удаје, или са супрузима до добијања деце. Корзоом се шетало током целе године, а главни дани за излазак на корзо су и даље били током викенда.

Период шездесетих година прошлог века донео је велики број новина, како у самом урбаном развоју града, тако и у обликовању друштвено-политичке климе, која се рефлектовала и на живот корзоа. Највеће урбанистичке промене доживела је управо Улица маршала Тита, као централно градско место, па је тиме и корзо добио ново рухо, а и сама траса је измењена у односу на претходну деценију. Нова физиономија Приштине се остварује на рушевинама старог града (Маневић 1996: 132–135). Највећи део главне улице дуж које су се пружале

³ У овом велелепном здању отворен је и савремени експрес ресторан „Унион” 1958. године (Šalja–Đeto 1959: 87).

⁴ Поменути објекти су се налазили на тој локацији у периоду од педесетих година XX века до 1960. године, али је било немогуће тачно утврдити када су отворени на поменутим локацијама.

старе куће и радње бива порушен, а замењују их стамбене зграде, институције, хотели, локали и зелене површине, грађени у складу са архитектонским тенденцијама тог времена, претварајући Приштину у модеран град и регионални центар у сваком погледу.

Међу важним здањима је и хотел „Божур”, изграђен 1954. године⁵, који ће постати битан оријентир у друштвеном животу корзоа. У овом периоду корзо обухвата простор од Народног позоришта до хотела „Авала”, који је отворен 1957. године и испред ког се налазио истоимени ресторан, окренут према главној улици, то јест шеталишту (Šalja–Đeto 1959: 87). Урбани развој Приштине резултовао је и повећањем броја становника (Целебовић 1996: 161–171). То се неминовно одразило и на живот корзоа, из једноставног разлога што се сада велики део стамбених зграда налазио на траси шеталишта, па је и енормно већи број становника био упућен на корзо, било шетача, било успутних пролазника. Оно што карактерише ову деценију јесте и отварање великог броја школа (Реџеновић 1965: b.s.), а 18. новембра 1969. године формиран је и Универзитет у Приштини (Петровић, Буковић 2019: 95). Самим тим Приштина постаје и универзитетски центар, што додатно доприноси досељавању младих, како ради школовања, тако и ради запослења.

Током шездесетих година корзоом су шетали стари и млади, студенти и ђаци, Срби и Албанци. Подаци о изгледу корзоа између 1960. и 1970. године добијени су од десет саговорника (види табелу 4).

Редни број	Пол	Година рођења	Место рођења	Националност	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	Ж	1943.	Куршумлија	Српска	Православље	Занатлија	с.с.с.	Службеник	Пензионер
2	М	1937.	Приштина	Српска	Православље	Земљорадник	в.с.с.	Полицајац	Пензионер
3	Ж	1941.	Приштина	Српска	Православље	Кројач	в.с.с.	Професор	Пензионер
4	М	1926.	Приштина	Српска	Православље	Кројач	в.с.с.	Дипл. инж.	Пензионер
5	Ж	1931.	Приштина	Српска	Православље	Трговац	н.с.с.	Службеник	Пензионер
6	Ж	1945.	Косовска Митровица	Српска	Православље	Земљорадник	с.с.с.	Домаћица	Незапослен
7	М	1954.	Лесковац	Српска	Православље	Службеник	в.с.с.	Економиста	Запослен
8	Ж	1951.	Приштина	Српска	Православље	Официр	с.с.с.	Дактилограф	Запослен
9	М	1948.	Угљаре	Српска	Православље	Занатлија	в.с.с.	Инжењер	Запослен
10	М	1951.	Гостивар	Српска	Православље	Техничар	с.с.с.	Службеник	Пензионер

Табела 4: подаци о саговорницима

⁵ Кратак историјат хотела и његове касније приватизације доступан је на интернет страници *Oral History Kosovo*: <https://oralhistorykosovo.org/sr/> [последњи пут приступљено 24. 7. 2024].

Време изласка варијало је спрам дана у недељи, годишњег доба и временских услова, док је корзо најпосећенији био викендом. Са изласцима на корзо се почињало по упису средње школе, па су млади корзоом шетали у периоду од седам до девет сати увече, а лети су остајали и дуже. Старији шетачи обично су излазили са првим сумраком, а лети би остајали до девет или десет сати увече. У овом периоду шетало се углавном по самој улици, док тротоари нису били у употреби. Тада се, у ретким случајевима, појављују и први аутомобили у главној улици, тако да није постојала потреба да се њихов пролаз у време шетње забрањује. Етничка структура шетача је била мешовита, при чему све до 1968. године није било просторне подељености између српских и албанских шетача, као и осталих мањинских група.

Скупине шетача су генерацијски и даље биле приближне, тако да је долазило до њихове групације према животној доби. Девојке и жене су у овом периоду излазиле на корзо и доста интензивније учествовале у његовом животу, чак и без обавезне мушке пратње. Додатно се још и девојке албанске националности у овом периоду укључују у живот корзоа, али у знатно мањој мери – махом су то биле ученице средњих школа и студенткиње. У шетњама су биле присутне и породице са децом, мада знатно ређе. Овај период није обележен конкретним местима за стајање дуж корзоа. Није постојало никакво правило заустављања, односно путање шетања, већ су се шетачи спонтано и произвољно заустављали приликом сусрета, или усклађивали своју путању сходно гужви на улици. Одевање у овом периоду постаје битан сегмент кореографије корзоа.

Без обзира на то што је тада у Приштини било текстилних радњи и продавница обуће, понуда је била прилично скромна, па се у набавку гардеробе углавном одлазило у Скопље или Ниш, а ретки су из иностранства добијали или доносили комаде гардеробе, по тада најновијим модним трендовима. Корзо је био идеално место да се неки комад нове гардеробе покаже у јавности. Међутим, већ почев од 1968. године и студентских демонстрација, када косовски Албанци први пут јавно иступају с националним питањем друштвеног уређења у СФРЈ, слика друштвеног живота у Приштини, са огледалом на корзоу, битно се мења.

За разлику од студентских демонстрација у Београду, протести у Приштини представљали су тада највећу опомену за тадашњи режим, који је демонстрације косовских Албанаца окарактерисао као контра-револуционарне, да би их потом и угушио (Hetemi 2020: 180–181). Након 1968. године корзо је подељен у две трасе, а осим централног дела улице,

у употребу улази и простор тротоара. Десна страна улице и тротоар били су резервисани за Србе, док су Албанци користили леву страну улице и тротоар, од Народног позоришта на северу, па до посластичаре „Корзо” на истоку. На самом тротоару било је довољно места за формирање колона, у којима су обично шетале по две особе у реду. Након демонстрација 1968. године однос између Срба и Албанаца на корзоу је одражавао постојећу етничку дистанцу, па су се формирале одвојене стране корзоа, док је његова траса остала неизмењена. Приштина током седамдесетих година XX века доживљава свој највећи урбанистички и економски процват. Подаци за овај период добијени су од десет саговорника (види табелу 5).

Редни број	Пол	Година рођења	Место рођења	Националност	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	Ж	1956.	Приштина	Српска	Православље	Инжењер	в.с.с.	Инжењер технологије	Запослен
2	Ж	1953.	Приштина	Српска	/	Инжењер	в.с.с.	Професор	Запослен
3	М	1948.	Приштина	Српска	Православље	Занатлија	в.с.с.	Машински инжењер	Запослен
4	Ж	1953.	Приштина	Српска	Православље	Службеник	в.с.с.	Професор	Запослен
5	М	1956.	Приштина	Српска	Православље	Занатлија	в.с.с.	Текстилни лаборант	Пензионер
6	М	1956.	Приштина	Српска	/	Аутомеханичар	в.с.с.	Програмер	Запослен
7	М	1957.	Приштина	Српска	Православље	Правник	в.с.с.	Правник	Запослен
8	М	1959.	Приштина	Српска	Православље	Радник	с.с.с.	Полицијски службеник	Пензионер
9	Ж	1960.	Приштина	Српска	Православље	Угоститељ	с.с.с.	Службеник	Запослен
10	М	1955.	Приштина	Српска	Православље	Службеник	в.с.с.	Економиста	Запослен

Табела 5: подаци о саговорницима

Простор корзоа остао је исти, осим што је траса према југу продужена до платоа поред ког се налазио новоизграђени хотел „Гранд”. Управо ова локација биће једна од најфреквентнијих тачака, како у мирнодопском делу живота корзоа, тако и у каснијим политичким превирањима. У периоду модернизације битно се повећао број становника (Sadiki, Мако 2019: 97). Током седамдесетих година XX века Приштина доживљава урбанистички 'бум' – стварају се нова модерна стамбена насеља и блокови зграда, а град се све више шири. У том периоду изграђене су неке од најрепрезентативнијих зграда у

Приштини, попут већ поменутог хотела „Гранд”⁶, и спортске хале „Боро и Рамиз”⁷, као и бројне установе културе на ширем подручју града. Главна Улица маршала Тита је асфалтирана, а град је коначно добио савремени градски саобраћај.

И у овом периоду корзо је био подељен на две трасе, српску и албанску. Српска је обухватала комплетну улицу и тротоар са десне стране, док је албанска била са леве стране на тротоару, где је једно од централних места заузимала зграда Комитета. Траса корзоа којом су шетали Албанци почињала је од посластичарнице „Корзо” на јужној страни шеталишта и завршавала се код хотела „Божур” на северу. Ова страна тротоара била је знатно ширира, што је омогућавало Албанцима да се тротоаром несметано шетају у редовима по двоје или у мањим групама. Међу албанским шетачима углавном су били мушкарци, док су се девојке врло ретко појављивале на корзоу. Старосна граница шетача почињала је од средњошколског узраста, ређе ученика осмог разреда, а њеном етничком структуром доминирали су Срби.

Једино што је било заједничко свим учесницима корзоа јесте време изласка на корзо. У шетњу се излазило лети од седам до десет увече, са тенденцијом скраћивања времена током зимских дана. За разлику од Албанаца, Срби су шетали главном улицом од ресторана „Авала” до „Вартекса” (који се налазио прекопута хотела „Божур”) и натраг. Шетало се десном страном улице, практично у смеру одвијања саобраћаја, који је у том периоду био активан. Међутим, како су мештани возачи били информисани да се у вечерњим сатима у Улици маршала Тита одвијало шеталиште, коришћење овог дела града незванично није било у оптицају. Тако је међу возачима и заживело неформално правило забране проласка главном улицом у вечерњим сатима, која је у једном тренутку (претпоставља се крајем седамдесетих година) и официјелно заживело.

Током трајања корзоа Срби су шетали и дуж тротоара, где је један од оријентира била продавница „Краш”, која се налазила прекопута зграде Комитета. Када је одевање на корзоу у питању, постојала је потреба да се шетачи представе у што репрезентативнијем издању, посебно млађи део популације. Код младих девојака у моди су били

⁶ *Grand hotel*, Oral Hisory Kosovo:

https://oralhistorykosovo.org/sr/points_of_interests/hotel-grand-3/,

последњи пут приступљено 24. 7. 2024.

⁷ *The Boro And Ramizi Palace Of Youth And Sports*, Oral Hisory Kosovo.

'минићи', док су се ређе носиле и 'вруће панталоне'. Међу момцима су биле популарне кошуље са дугим крагнама. Почетком седамдесетих су такође биле популарне 'хипи звонцаре', које су могле бити од различитих материјала. Врло брзо примат је преузела одећа од цинса, која је била високо цењена, нарочито међу млађом мушком популацијом. Битан модни детаљ код Албанаца средином седамдесетих година били су дуги капути или мантили црне боје, са ушивеном црвеном поставом, чиме је добијана симболика националне албанске заставе.

Почетком седамдесетих година XX века Приштина се почела убрзано развијати и као универзитетски центар – у граду су се отварали нови факултети и катедре који су привукли велики број студената, како са Косова, тако и из осталих делова СФРЈ. Велики прилив студената одразио се како на град, тако и на корзо, јер су се на шеталишту увек појављивали дошљаци који су изазивали велико интересовање. За разлику од претходних периода, када манифестовање љубави на јавном месту међу младима није сматрано пригодним понашањем, током седамдесетих година јавно исказивање емоција између младих који су 'у вези' сматрано је прикладним. Жене су најчешће након удаје престајале да излазе на корзо, а породице са децом су ређе шетале у ранијим часовима. Место окупљања младих брачних парова повремено је био хотел „Божур”.

4. Последња фаза приштинског корзоа

Осамдесете године XX века у доброј мери ће трансформирати корзо и његову функцију као главног градског шеталишта, у до тада познатој форми. С друге стране, услед дешавања у Покрајини почетком осамдесетих, корзо ће у једном тренутку срати у узаврелу политичку позорницу, епицентар дешавања – простор сукоба албанских демонстраната и полиције. Подаци о овом периоду добијени су од десет саговорника (види табелу 6).

Редни број	Пол	Година рођења	Место рођења	Националност	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	Ж	1953.	Приштина	Српска	Православна	Инжењер	в.с.с.	Инжењер	Запослен
2	Ж	1977.	Приштина	Српска	Православна	Архитекта	в.с.с.	Продавац	Запослен
3	Ж	1956.	Приштина	Српска	Православна	Аутомеханичар	в.с.с.	Програмер	Запослен
4	М	1975.	Приштина	Српска	Православна	Радник	в.с.с.	Новинар	Запослен на одр. време
5	Ж	1961.	Приштина	Српска	Православна	/	с.с.с.	Полицајац	Запослен
6	М	1964.	Приштина	Српска	Православна	Економиста	в.с.с.	Службеник	Запослен на одр. време
7	М	1972.	Приштина	Српска	Православна	Трговац	в.с.с.	Економиста	Запослен
8	М	1969.	Приштина	Српска	Православна	Правник	в.с.с.	Програмер	Запослен
9	Ж	1971.	Приштина	Српска	Православна	/	в.с.с.	Економиста	Запослен
10	Ж	1975.	Приштина	Српска	Православна	Лекар	в.с.с.	Стоматолог	Запослен

Табела 6: подаци о саговорницима

У том периоду Приштина је већ попримила епитете модерног града, који је њеним становницима почео да пружа много шири избор за забаву и културни живот, и начине коришћења слободног времена. Упркос модернизацији, живот мештана ће се и даље одвијати у сенци подељеног корзоа (Ристановић 2019: 91), унутар ког су Срби и Албанци и даље користили „своје” делове шеталишта, у свакодневном проласку Улицом маршала Тита. Приштински корзо био је један од најобјективнијих полуприврених показатеља извесних аспеката српско-албанских односа, и у временима када су односи (наизглед) приказивани као функционални.

Подељеност између Срба и Албанаца била је најтранспарентнија управо почетком осамдесетих, конкретно са избијањем мартовских демо- нстрација 1981. године (Natemi 2020: 171–198). У готово свим телевизијским прилозима из тог периода који су извештавали о немирима на Косову, у првом плану истицао се приштински корзо, као епицентар збивања и сукоба демонстраната и полиције. Ванредне околности у Приштини довеле су до успоставе полицијског часа. Полицијски час је трајао од почетка априла до почетка јуна, од осам увече до пет изјутра, када је била забрањена свака врста јавног окупљања. Након тога, са привидном нормализацијом односа, остала је подељеност. У том периоду, контакти између подељених етничких група приликом шетње формално нису постојали. Поларизованост корзоа тада је добила додатну политичку димензију – одвојени делови улице којим су се шетали Албанци и Срби током корзирања, постали су, на неки начин,

зобрањене зоне, у зависности од етничке припадности. За оне неутралне, као и лица из мешовитих бракова, била је резервисана средина корзоа.

У прилог овој констатацији говори и сцена из филма Срђана Карановића *За сада без доброг наслова* (1988), тематски усмереног на забрањену љубав између Србина и Албанке, у склопу које се помиње сусрет младог пара на подељеном корзоу, и супротним странама улице. Осамдесетих година XX века Улица маршала Тита била је затворена за саобраћај. Корзирало се истом трасом као и у претходном периоду, само што је корзо на јужној страни улице продужен до хотела „Гранд” са једне стране, док се преко пута налазила продавница „Југопластика”, као један од оријентира. Како је улица била затворена за саобраћај, а Срби и Албанци су се стриктно држали својих страна, централни део улице се подједнако користио, али овог пута без инсистирања на просторној подељености између етничких група. Централни део улице махом су користиле породице са децом, што је представљало новину на корзоу. Шетали су, како брачни парови са децом, тако и само мајке са децом. У њиховом случају на корзо се излазило раније, односно остајало креће, у предвиђеном времену између пет и шест сати по подне.

Време изласка младих на корзо је мало померено, крећући се од осам или девет сати до једанаест, како лети, тако и зими, с тим што се зими није излазило свакодневно, већ онда када би то временске прилике дозвољавале. Управо ће овај сегмент урбаног развоја Приштине, на неки начин, симболично затворити страницу корзоа као главног шеталишта и уједно места за излазак. Ритуал шетње у одређеној просторној зони полако је почео да губи на значају, а рађале су се неке нове трасе које су водиле у друштвене сфере ван корзоа. Наиме, осамдесетих година као места за излазак и окупљања, претежно младих особа, отварају се кафићи, које су у то време већином држали Албанци, у мањој мери Срби. Као још један од разлога одвајања младих од ’стандардног’ шеталишта, јесте ширење града, стварање нових насеља у оквиру којих су формирана локална места за забаву, дружење и окупљање, од којих је корзо био прилично удаљен. Корзо као институција тих година полако бледи и остаје у пракси највернијих старијих шетача, становника околних зграда и улица.

Деведесете године остаће упамћене као период распада СФР Југославије и етничке поларизованости између Срба и Албанаца. Подаци за овај период добијени су од десет саговорника, следећих карактеристика (в. табелу 7):

Редни број	Пол	Година рођења	Место рођења	Национално опредељење	Вероисповест	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	М	1980.	Приштина	Српско	Православље	Архитекта	с.с.с.	Програмер	Запослен
2	Ж	1979.	Приштина	Српско	Православље	Монтажер	с.с.с.	Професор	Запослен на одр. време
3	М	1980.	Приштина	Српско	Православље	Лекар	с.с.с.	Инжењер	Запослен
4	Ж	1977.	Приштина	Српско	Православље	Архитекта	с.с.с.	Службеник	Запослен
5	Ж	1976.	Приштина	Српско	Православље	Економиста	с.с.с.	Графичар	Незапослен
6	Ж	1982.	Приштина	Српско	Православље	Службеник	с.с.с.	Правник	Запослен
7	М	1983.	Косовска Митровица	Српско	Православље	Трговац	в.с.с.	Студент	Запослен на одр. време
8	Ж	1976.	Приштина	Српско	Православље	Правник	с.с.с.	Правник	Запослен
9	М	1980.	Приштина	Српско	Православље	Инжењер	в.с.с.	Службеник	Запослен
10	Ж	1978.	Приштина	Српско	Православље	инжењер	с.с.с.	Наставник	Запослен

Табела 7: подаци о саговорницима

Негде у међупериоду догодило се и одумирање корзоа као до тада препознатљивог шеталишта. Главна улица у Приштини постаће и узрок раскола између српских и албанских шетача, преименовањем Улице маршала Тита у Видовданску улицу. О томе је својевремено писао и дневни лист *Политика*:

Да све на Косову и Метохији има политичку позадину показује и чувени приштински корзо. На овом шеталишту у центру Приштине, у улици која је некад носила име маршала Тита, већ недељама нема шетача, припадника албанске националне мањине. Они су се преселили на Сунчани брег, где свако вече шета између три и пет хиљада Албанаца, углавном младих људи. Разлог за пресељење корзоа је промена имена Улице маршала Тита у Видовданску улицу („Корзо опустео због промене назива улице”, 1992).

У том периоду Албанци су се одрекли традиционалне вечерње шетње главном градском улицом, између осталог, и због честих полицијских интервенција. Тако је за Албанце традиционални градски корзо постао „српски корзо” (Rexhepi 1997: b.s.). Међутим, пре би се могло рећи да је због малобројности српских шетача у Приштини заправо почела да се гаси једна вишедеценијска, европска традиција вечерњег живота градова. У периоду од 1992. године па до средине деведесетих, главном приштинском улицом најчешће су шетали старији мештани, као и породице са децом, док су се млади у потпуности

окренули другим видовима забаве. Већина млађих генерација, која је тада стасавала, нажалост не носи никаква сећања на институцију корзоа, осим евентуалних локација за окупљање, које су се налазиле у непосредној близини истог. Једна од њих је била на платоу поред зграде „Електрокосова” (где се некада налазио ресторан „Авала”), али већ у том периоду главна улица ничим није подсећала на традиционално шеталиште. Дуж улице су се током дана и у сумрак појављивали шверцери цигарета, препродавци пиратске и бофл-робе, који су том простору дали нову димензију социјалног сивила, карактеристичног за период деведесетих година.

Није постојала утврђена траса корзоа, већ су се ретки шетачи без неког реда кретали главном улицом. У другој половини деведесетих, међутим, након периода релативног примирја, нове политичке тензије у домену албанско-српских односа вратиле су албанске шетаче на корзо. Непосредан узрок била је најавна Независне уније албанских студената да ће са почетком нове академске школске године организовати јавне протесте, чији је циљ враћање албанских ђака и студената у школске и универзитетске објекте (Rexhepi 1997: b.s.). Први, изразитији знаци сукоба и етничка одмеравања снага, испољавају се током друге половине септембра 1997. године и на самом корзоу.

На том малом простору главне приштинске улице настао је својеврстан психолошки рат између појачаних полицијских патрола и младих косовских Албанаца, који су се поново вратили старој навици – вечерњим шетњама на главној градској улици (Rexhepi 1997: b.s.). Српске власти су почеле да предузимају 'јаке' мере у циљу евентуалног онемогућавања припрема самих протеста. Корзо је зато у том периоду био под снажним полицијском надзором, који је одликовало изражено присуство полицијских аутомобила и патрола са пуном опремом. Тада је корзо, који је као траса, традиционално, од раних вечерњих сати био онемогућен за саобраћај, поново активиран за кретање возила, без икаквог званичног саопштења.

Последње масовно састајање српског становништва Приштине, према сећањима саговорника, на траси корзоа, било је непосредно по завршетку НАТО бомбардовања 1999. године, када су се по доласку руског контингента КФОР-а на Косово и Метохију Срби из Приштине последњи пут окупили у великом броју на некадашњем шеталишту, како би поздравили руске војнике (Anđelković 2024: b.s.). Недуго након тога Срби су у великом броју напустили Приштину и друга градска језгра јужно од

Ибра. Тако је дух корзоа какав смо познавали нестао заједно са његовим највернијим шетачима.

5. Завршна разматрања

Анализа сећања на приштински корзо, односно на његове социјалне функције у периоду од 1930. до 1999. године, имала је за предмет праћење трансформације правила просторног понашања на главном градском шеталишту. Циљ анализе превасходно се, дакле, односио на уочавање најважнијих фактора везаних за развој корзоа – одређивање елемената корзоа који су кроз време нестајали, опстајали, односно бивали измењени и увођени као новитети. Другим речима, у раду смо настојали да одредимо сличности и разлике на нивоу правила просторног понашања у различитим временским интервалима.

Оно што је карактеристично за корзо у Приштини је то да је представљао културни *простор догађања*. Анализом је уочено да се локација корзоа често мењала или преображавала, на шта су превасходно утицале урбанистичке промене, почев од педесетих година. Од најранијег периода, тачније пре Другог светског рата, приштински корзо се простирао Косовском улицом и почињао од угла Косовске улице и Улице краља Александра, протежући се све до Улице краља Петра. При томе се Косовска улица надовезивала на стару чаршију, сачињену од лавиринта уских споредних улица.

Након Другог светског рата дошло је до пресељења корзоа, када се кретао од Народног позоришта у Улици маршала Тита, затим Косовском улицом, па све до раскрснице са Улицом Југословенске народне армије. За разлику од претходног периода, након рата калдрма је замењена коцкама, а у тој фази се такође јавило више пунктова за стајање. Следећа промена настала је почетком педесетих година прошлог века, када је корзо премештен у Улицу маршала Тита, која се уливала у некадашњу Косовску улицу са новим називом – Улица 20. октобра. До трансформације локације, односно измештања корзоа, дошло је услед ширења града, па се тиме и сам центар града полако премештао, а Улица маршала Тита попримила је неке нове обриси и постепено постајала главна градска улица.

У том периоду Улица маршала Тита била је поплочана каменим коцкама. Током шездесетих година XX века, ова улица је доживела значајне урбанистичке интервенције, а и сама траса корзоа је измењена у односу на претходну деценију. Највећи део главне улице дуж које су се

пружале старе куће и радње бива порушен, а замењују их стамбене зграде, институције, хотели, локали и зелене површине. Читав пут улице је и даље био поплочан коцкама, са пространо уређеним тротоарима, уз које су се равномерно пружали дрвореди. Са обе стране улице био је читав низ продавница, посластичарница и кафана. У овом периоду корзо обухвата простор од Народног позоришта до хотела „Авала”, испред ког се налазио истоимени ресторан, окренут ка главној улици и шеталишту. Поменути простор ће у мањој или већој мери остати непромењен све до последње деценије XX века, када долази до изумирања институције корзоа у познатој форми.

У етничком смислу, корзо је карактерисала и подела на „десну српску” и „леву албанску” страну, у готово свим периодима од почетка партиципације припадника албанске националности на корзоу. Такође, приметно је и значајно одсуство жена на корзоу, након удаје и стварања породице. Корзо је у готово свим анализираним периодима био најфреквентнији у периоду од петка до недеље. У том смислу се може закључити да је рефлектовао хијерархије у родним, генерацијским и етничким односима, бивајући у својој крајњој фази и политички полигон. Корзо осликава и централни начин социјализације у предратној Приштини, све до осамдесетих година XX века, и представља значајно место памћења старијих генерација, које се данас у дигиталном простору често присећају корзирања, младости и живота у Приштини.

ИЗВОРИ

Andelković, Nataša. Nato bombardovanje 1999: Kako su Rusi iznenadili Zapad dolaskom na prištinski aerodrom. *BBC*. 12. 6. 2024. Преузето са: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-69094206> [последњи пут приступљено 30. 8. 2024.]

Vujaklija, Milan. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta, 1982.

Karanović, Srđan. *Za sada bez dobrog naslova* [film]. Beograd: Centar film; Beograd film, 1988.

Korzo opusteo zbog promene naziva ulice. *Politika*. 26. jun (1992).

Нушић, Бранислав. *С Косова на сиње море: белешке с пута кроз Арбанасе 1894*. Београд: Чигоја штампа, 2005.

Oral history Kosovo. *Hotel Božur*. https://oralhistorykosovo.org/sr/points_of_interests/hotel-bozur/ [последњи пут приступљено 14. 7. 2024.]

Oral History Kosovo. *Grand hotel*. https://oralhistorykosovo.org/points_of_interests/hotel-grand/ [последњи пут приступљено 15. 7. 2024.]

Oral History Kosovo. *The Boro And Ramizi Palace Of Youth And Sports*. https://oralhistorykosovo.org/points_of_interests/the-boro-and-ramizi-palace-of-youth-and-sports/ [последњи пут приступљено 15. 7. 2024]

Rexhepi, Fehim. Aktiviran pristinski krozo. [b.m.]. 27. 9. 1997. Преузето са: <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199709/70927-001-pubs-pri.htm> [последњи пут приступљено 01. 7. 2024]

Тодић, Вулићевић Радмила. *Приштина: Приштевци и време*. Нови Сад: Матица српска; Приштина: Градска библиотека: Народна и универзитетска библиотека, 1999.

Šalja, Ali i Leka, Đeto (ur). *Priština*. Priština: Narodni odbor Opštine, 1959.

ЛИТЕРАТУРА

Бериша, Антон. *Косово: некад и данас*. Београд: Економска политика, 1973.

Богдановић, Димитрије. *Књига о Косову*. Београд: Српска књижевна задруга, 2006.

Борчард: Borchardt, Bernd. Protection for Jews and Persecution of Jews in the Albanian-speaking Area during World War II – An Overview of the Current State of Research. *Suedosteuropa-Mitteilungen* 4 (2022): 79–90.

Вучинић, Весна. *Просторно понашање у Дубровнику: антрополошка студија града са ортогоналном структуром*. Београд: Филозофски факултет Универзитета, 1999.

Vučinić Nešković Vesna, Smiljana Antonijević. Društvena funkcija i simbolika beogradskog korzoa u vreme Kraljevine Jugoslavije. *Glasnik etnografskog instituta SANU XLVII* (1999): 85–101.

Гавриловић, Љиљана. Корзо: исказивање генерацијске поларизације у структури града. *Етнолошке свеске V* (1984): 33–37.

Маневић, Зоран. Вредновање непокретних културних добара Приштине. У Стојков, Б. (ур.). *Обнова Приштине у условима одрживог развоја*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996: 129–143.

Melik, Anton. O poklični sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije. *Geografski Vestnik* (Ljubljana) XII–XIII, 1936–1937.

Miloradović, Jelena. Korzo u Smederevskoj Palanci (1930–2001. godine). [diplomski rad] Београд: Универзитет у Београду; Оделjenje за етнологију и антропологију Филозофског факултета, 2001.

Николић, Коста, Срђан Цветковић. *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку 1912–1990*. Београд: Институт за савремену историју, 2014.

Pavlović, Pavle. Privreda u predratnom i posleratnom periodu: industrija, poljoprivreda, građevinarstvo, saobraćaj, trgovina, zanatstvo, turizam i ugostiteljstvo. U Mekuli, E. i D. Ćukić (ur.). *Priština*. Priština: Skupština opštine, 1965 [b.s.].

Pečenović, Jovan. Istorijat školstva, školstvo danas, visokoškolske ustanove. U Mekuli, E. i D. Ćukić (ur.). *Priština*. Priština: Skupština opštine, 1965 [b.s.].

Петровић, Драган, Буковић Рајко. Просвета и наука на Косову и Метохији 1912–2018. У Лончар Вујновић, М. (ур.). *Наука без граница 2: [међународни тематски зборник]* 5, *Гласови*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2019: 83–107.

Sadiki, Arber, Vladimir Mako. Sociological Dimension of Urban Plans: General Urban Plan of Priština From 1953, Arch. Dragutin Partonić. *Architecture and Civil Engineering* 7. 1 (2019): 93–104.

Стојков, Борислав. Одреднице одрживог урбаног развоја Приштине. У Стојков, Б. (ур.). *Обнова Приштине у условима одрживог развоја*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996, 9–49.

Ристановић, Петар. *Косовско питање: 1974–1989*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Информатика, 2019.

Урошевић, Атанасије. *О Косову: антропогеографске студије и други списи*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић”, 2001.

Hetemi, Atdhe. *Student movements for the Republic of Kosovo: 1968, 1981 and 1997*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.

Целебовић, Омиљена. Тенденције раста и размештаја становништва Приштине. У Стојков, Б. (ур.). *Обнова Приштине у условима одрживог развоја*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996, 161–171.

THE PROMENADE IN PRISTINA FROM 1930 TO 1999.

S U M M A R Y

The research focuses on the promenade in Pristina as a significant cultural sphere of socialization from 1930 to 1999, excluding the period during World War II. The aim of the study is to explore how this social space developed and changed over time, up until the establishment of international administration following the NATO bombing of the Federal Republic of Yugoslavia. Through interviews with longtime residents of Pristina and surveys, the author investigated how citizens adapted their social habits and interactions over time, and how local events influenced changes in the promenade. Characteristic of the promenade in Pristina is that it represented a cultural space of events. Through analysis, it was observed that the location of the promenade often changed or transformed, primarily influenced by urbanistic changes starting from the 1950s. From its earliest period, specifically in pre-war Pristina, the promenade extended along Kosovska Street, starting from the corner of Kosovska Street and King Alexander Street, stretching all the way to King Peter Street. Kosovska Street was connected to the old bazaar, composed of a labyrinth of narrow side streets. After World War II, the promenade was relocated, starting from the National Theater on Marshal Tito Street, moving along Kosovska Street to the intersection with Yugoslav People's Army Street. It can be concluded that the promenade reflected hierarchies in gender, generational, and ethnic relations, becoming in its final phase a political arena. It also mirrors the central mode of socialization up to the 1980s and represents a significant place of memory for older generations.

Key words: Prishtina, promenade, social divisions, spatial behavior.

Примљено/Received: 30. 6. 2024.

Прихваћено/Accepted: 1. 8. 2024.